

Seminar: Schriftlinguistik (DGB4b)

SoSe 2021

Leitung: Joachim Theisen

Fachbereich für Deutsche Sprache und Literatur

Universität Athen

Die griechische und lateinische Schriftkultur der Antike

Vorgelegt von: Evmorfia Tzagkaraki

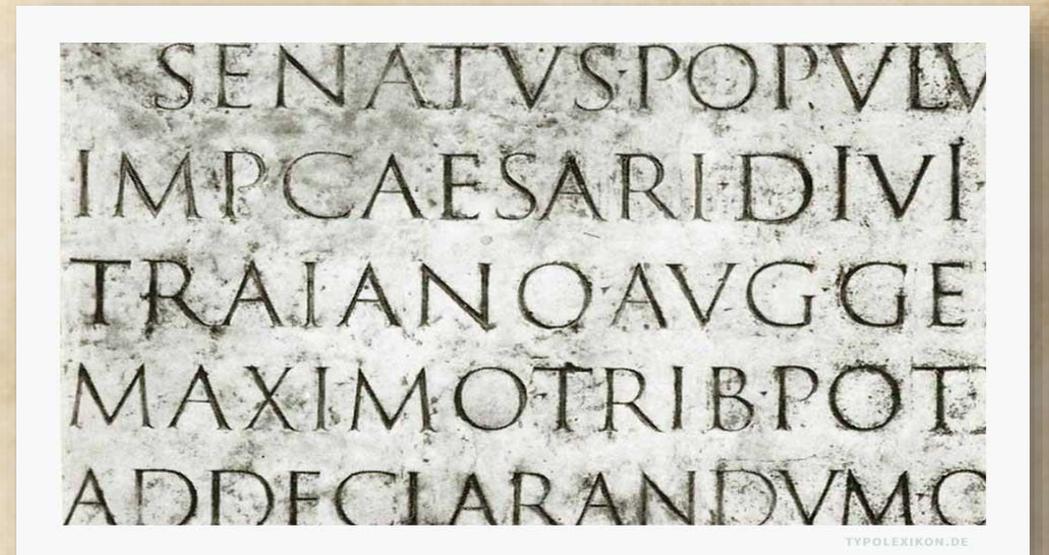
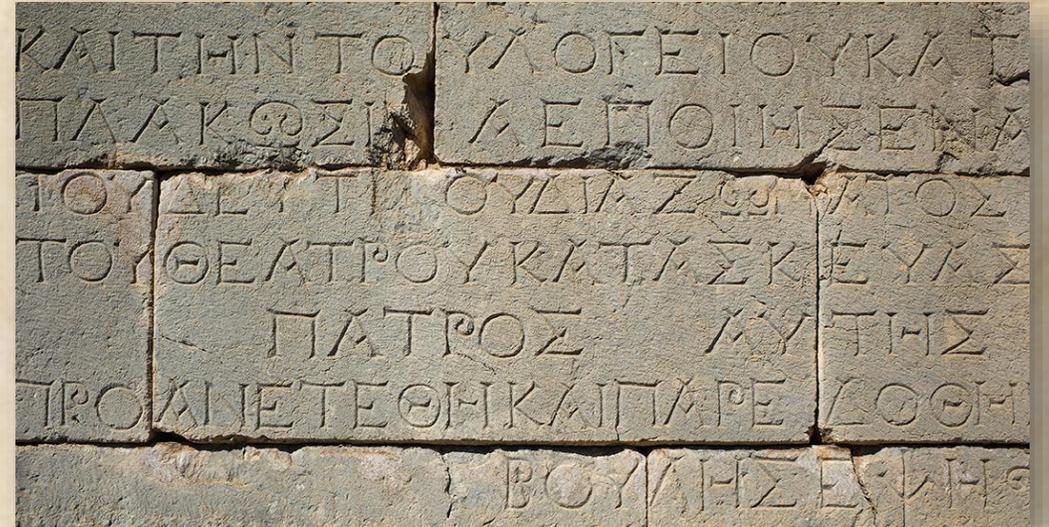
15b5202100078

evmorfiatza@yahoo.gr

Rethymnon, den 12.12.23

Inhaltsverzeichnis

1. Einleitung
2. Die griechische Schriftkultur der Antike
3. Die lateinische Schriftkultur der Antike
4. Schluss
5. Literaturverzeichnis

Zitate aus unserem Alltag

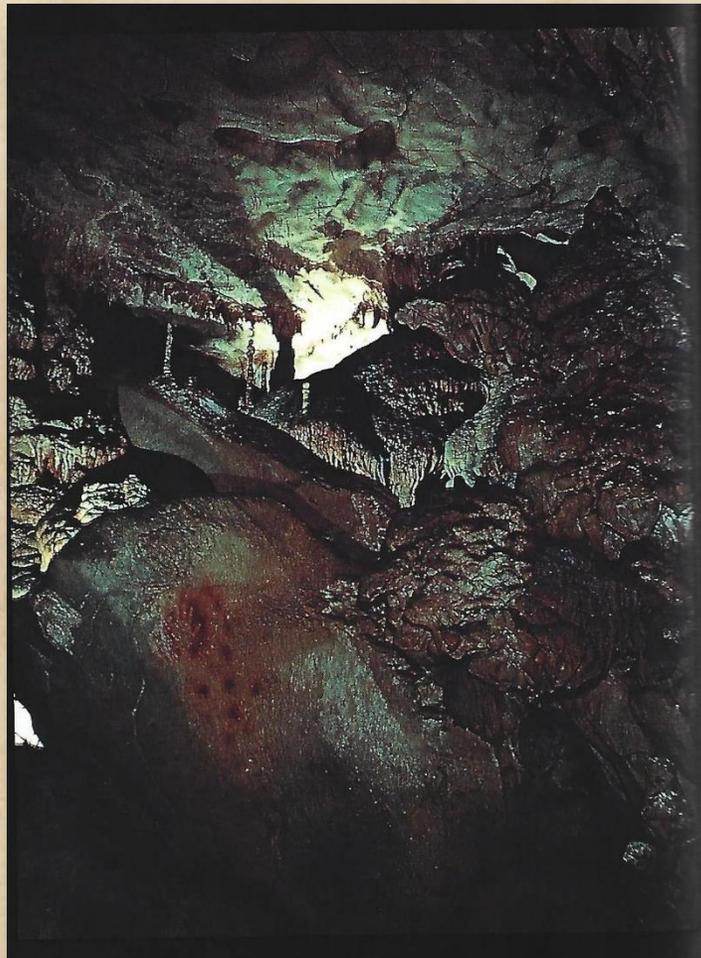
“Was man Schwarz auf Weiß besitzt,
kann man getrost nach Hause tragen”

“Verba Volant, scripta manent”

Es begann so: Grapheme aus der Eiszeit; Kunst oder Schrift?

Eine beeindruckende Geschichte der Schrift.

Chronologie

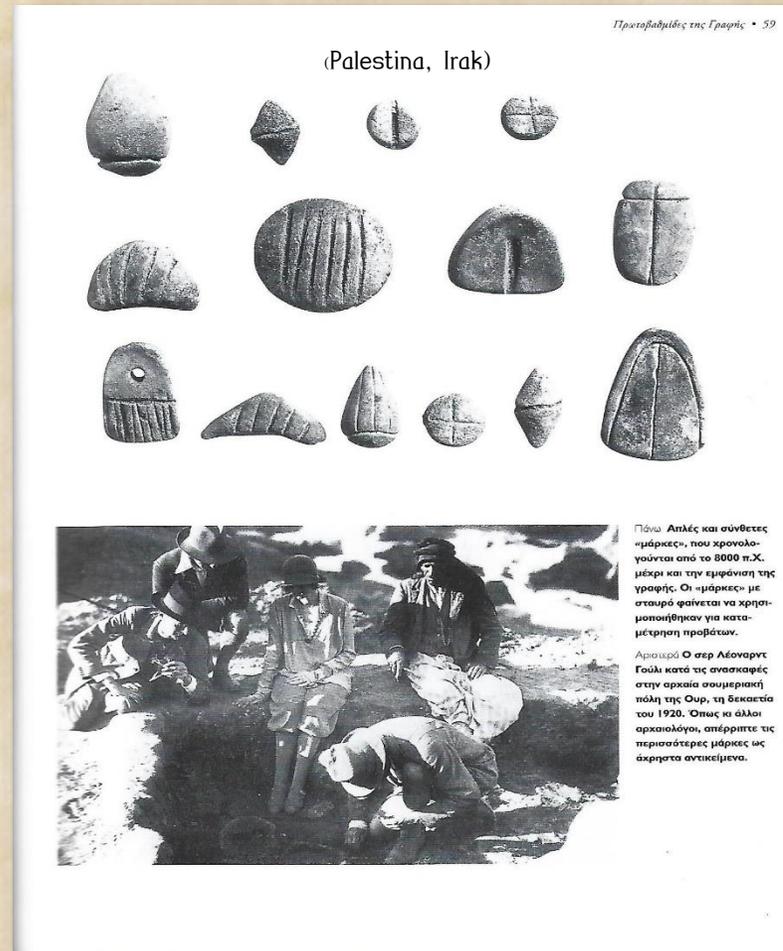
(25000 v. Chr.)

ΓΡΑΦΗ: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Παγετώδης Περίοδος (μετά το 25.000 π.Χ.)	Πρωτοβαθμίδες της γραφής, δηλ. εικονογραφική επικοινωνία	1 ^{ος} μ.Χ. αι.	Χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας, γραμμένα σε αραμαϊκή/εβραϊκή γραφή
3300 π.Χ.	Σουμεριακές πήλινες πνακίδες με γραφή, Ουρούκ, Ιράκ	75 μ.Χ.	Τελευταία επιγραφή σε σφηροειδή
3100 π.Χ.	Πρώτες σφηροειδείς επιγραφές, Μεσοποταμία	2 ^{ος} αι.	Πρώτες επιγραφές σε ρωμαϊκή, Β. Ευρώπη
3100-3000 π.Χ.	Πρώτες ιερογλυφικές επιγραφές, Αίγυπτος	394	Τελευταία επιγραφή γραμμένη στα αιγυπτιακά ιερογλυφικά
2500 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές στον πολιτισμό της Κοιλιάδας του Ινδού, Πακιστάν και ΒΔ Ινδία	615-683	Ο Πακάλ ηγεμόνας του Παλένκε, Κλασική Περίοδος των Μάγια, Μεξικό
18 ^{ος} π.Χ. αι.	Πρώτες επιγραφές Γραμμικής Α, Κρήτη	712	Κοζίκι, το πρώτο έργο της ιαπωνικής λογοτεχνίας (σε κινεζικούς χαρακτήρες)
1792-1750 π.Χ.	Περίοδος βασιλείας του Χαμουραπί-επιγραφή με τους νόμους του σε στήλη	πριν από το 800	Εφεύρεση τυπογραφίας, Κίνα
17 ^{ος} -16 ^{ος} π.Χ. αι.	Πρώτο γνωστό αλφάβητο, Παλαιστίνη	9 ^{ος} αι.	Επινοήση κυριλλικού αλφάβητου, Ρωσία
1450 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές Γραμμικής Β, Κρήτη	1418-1450	Ο Σετζόνγκ, βασιλιάς της Κορέας, επινόει το αλφάβητο χαγκουάλ
14 ^{ος} π.Χ. αι.	Αλφabetικές σφηροειδείς επιγραφές, Ουγκαρίτ, Συρία	15 ^{ος} αι.	Κινητά τυπογραφικά στοιχεία, Ευρώπη
1361-1352 π.Χ.	Βασιλεία Τουταγχαμών, Αίγυπτος	δεκαετία του 1560	Ο Διέγο ντε Λάνια καταγράφει το «αλφάβητο» των Μάγια, Γιουκατάν
περ. 1285 π.Χ.	Μάχη του Καντές γιορτάστηκε και από τον Ραμόν Β' και από τους Χετταίους	1799	Ανακάλυψη Στήλης της Ροζέτας, Αίγυπτος
1200 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές σε «οστά των χρησμών» με κινεζικούς χαρακτήρες	1821	Ο Σεκόγια επινόει το «αλφάβητο» Τσερόκι, ΗΠΑ
1000 π.Χ.	Πρώτες φοινικικές αλφabetικές επιγραφές, περιοχή Μεσογείου	1823	Ο Σαμπολιάν αποκρυπτογραφεί τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά
730 π.Χ.	Πρώτες ελληνικές αλφabetικές επιγραφές	1840 και εντεύθεν	Αποκρυπτογράφηση της μεσοποταμιακής σφηροειδούς από Ρόλινσον, Χινκς κ.ά.
περ. 8 ^{ος} π.Χ. αι.	Εμφανίζεται στη Β. Ιταλία το ετρουσκικό αλφάβητο	1867	Εφεύρεση της γραφομηχανής
650 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές σε δημοτική, προερχόμενη από τα ιερογλυφικά, Αίγυπτος	1899	Ανακάλυψη επιγραφών σε «κόκαλα των χρησμών», Κίνα
περ. 600 π.Χ.	Πρώτες γλυφικές επιγραφές, Κ. Αμερική	1900	Ανασκαφές στην Κνωσό από τον Έβανς: διάκριση κρητικής Γραμμικής Α και Β
521-486 π.Χ.	Περίοδος βασιλείας Δαρείου' επιγραφή του Μπεχιστούν (κλειδί για την αποκρυπτογράφηση της σφηροειδούς)	1905	Ανακάλυψη πρωτοσιναιτικών επιγραφών από τον Πέτρι, Σεραμπίτ ελ-Χαντίμ, Σινά
400 π.Χ.	Το ιωνικό υιοθετείται ως επίσημο ελληνικό αλφάβητο	Ανακάλυψη πολιτισμού Κοιλιάδας Ινδού	δεκαετία του '20
περ. 270 - 232; π.Χ.	Λίθινα έδικτα του Ασάκα, σε γραφή μπράχμι και κaroσί, Β. Ινδία	δεκαετία του '40	Ανακάλυψη ηλεκτρονικού υπολογιστή
221 π.Χ.	Δυναστεία των Τσιν: Σχεδιαστική μεταρρύθμιση των κινεζικών χαρακτήρων	1948	Τα εβραϊκά, εθνική γλώσσα του Ισραήλ
περ. 2 ^{ος} π.Χ. αι.	Εφεύρεση του χαρτίου στην Κίνα	1952	Ο Βέντρις αποκρυπτογραφεί τη Γραμμική Β
		1950 και εντεύθεν	Αποκρυπτογράφηση των μαγιαϊκών γλυφικών από τον Κνορσοφ κ.ά.
		1958	Τα πινγίν εισάγονται στην Κίνα
		δεκαετία του '80	Εφεύρεση του επεξεργαστή κειμένου: η γραφή γίνεται ηλεκτρονική
		δεκαετία του '90	Ο κόσμος του Διαδικτύου (www), μια επανάσταση ως προς τις πληροφορίες

Schrift entstand: 8000 v. Chr.

Tonmarken

Was ist Schrift?

Zeichen, Symbole, Buchstaben,
Informationen, die auch in der Zukunft
gelesen werden können.

Warrior.

Every day brings us closer to the final confrontation with the Calculator. While we do not yet know who or what the Calculator is, we do realize that our forces are still greatly outnumbered. We have learned new tactics, increased our arsenal, and strengthened our realm of control, but the robots are still too powerful and too numerous.

The old Brotherhood saying, "To kill a snake, cut off its head," does not apply to this mechanical serpent. For this one, we must start with the tip of the tail and progress slowly to its head and vitals. This serpent must be weakened first, for its fangs sink deep and its venom is far more deadly than any poison ever encountered.

You are to take your squad to the town of Canyon City where the Calculator has set up a robot repair station. It is in this station that damaged robots are mended and parts of destroyed robots are rebuilt and combined to form a whole. This repair plant must be permanently shut down.

This station is too huge to destroy. It would take too much time and resources to reduce this station to rubble so we will disable it instead. It is the power-nodes that you should focus your attention. Destroying them all should slow the robots down... in theory at least.

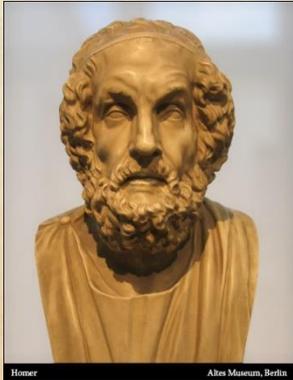
Wieso entstand Schrift?

- Notwendigkeit von Buchführung
- Verhandlungszweck
- Kommerzieller Handel
- Eigentumsdefinition

Zuerst mündlich → schriftlich → leise lesen → laut lesen

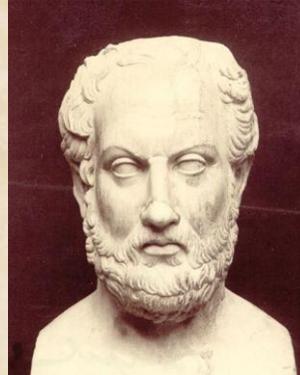
Wichtigkeit von Schrift?

Homer

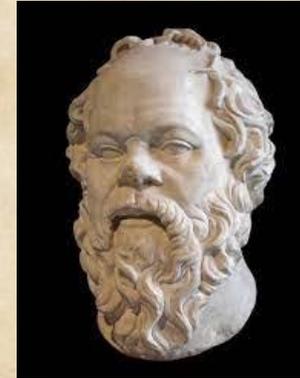
- Odyssee 710 v. Chr.
- Ilias 750 v. Chr.

Thukydides

Peloponnesischer
Krieg 400 v. Chr.

Sokrates

496 v. Chr.

... und andere Autoren geben uns Antwort darauf.

Pro und contra

Nicht alle waren für das Schreiben. Sokrates wie auch sein Schüler Platon machten Schriftkritik und äußerten, dass Schreiben negative Auswirkungen auf das Gedächtnis habe und ob das Vermittelte richtig verstanden würde, sei auch die Frage, da es ja keine Antwort als Rückmeldung gäbe.

In welcher Form gibt es Schrift?

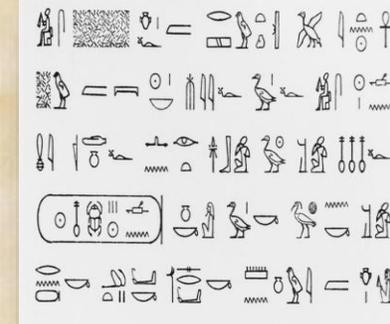
- Keilschrift

- Griechische Schrift

- Hieroglyphen

- Lateinische Schrift

- Chinesische Kaligraphie

- u.v.m.

Wo findet sich Schrift ?

- ✓ Bürokratie
- ✓ Gesetzestexte

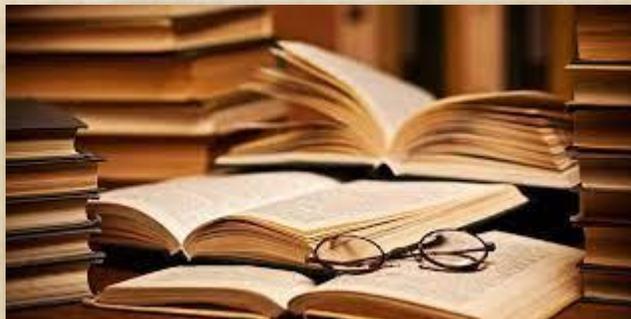
- ✓ Poesie

- ✓ Alltagsleben

- ✓ Literatur

Griechische Schriftkultur der Antike

Erste Schriften in der Minoischen

Zeit 1800 v. Chr.

KRETA:

Linear A

Linear B

- Funde bei Knossos Palast
- Tontafeln mit Abbildungen

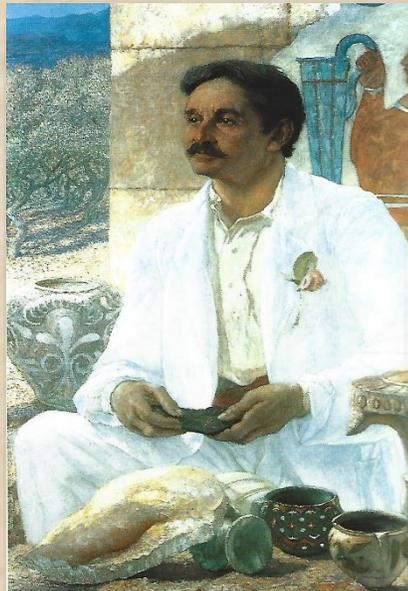
ΓΡΑΦΗ: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	
Παγετώδης Περίοδος (μετά το 25.000 π.Χ.)	Πρωτοβαθμίδες της γραφής, δηλ. εικονογραφική επικοινωνία
8000 π.Χ. και εντεύθεν	Πήλινες «μάρκες» εν χρήσει για λογαριασμούς στη Μέση Ανατολή
3300 π.Χ.	Σουμεριακές πήλινες πινακίδες με γραφή, Ουρούκ, Ιράκ
3100 π.Χ.	Πρώτες σφηνοειδείς επιγραφές, Μεσοποταμία
3100-3000 π.Χ.	Πρώτες ιερογλυφικές επιγραφές, Αίγυπτος
2500 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές στον πολιτισμό της Κοιλιάδας του Ινδού, Πακιστάν και ΒΔ Κίνας
18 ^{ος} π.Χ. αι.	Πρώτες επιγραφές Γραμμικής Α, Κρήτη
17 ^{ος} -16 ^{ος} π.Χ. αι.	Πρώτες επιγραφές Γραμμικής Β, Κρήτη
1450 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές Γραμμικής Β, Κρήτη
14 ^{ος} π.Χ. αι.	Αλφαβητικές σφηνοειδείς επιγραφές, Ουγκαρίτ, Συρία
1361-1352 π.Χ. περ. 1285 π.Χ.	Βασιλεία Τουταγχαμών, Αίγυπτος
1200 π.Χ.	Μάχη του Καντές· γιορτάστηκε και από τον Ραμσή Β' και από τους Χετταίους
1000 π.Χ.	Πρώτες επιγραφές σε «οστά των χρησμών» με κινεζικούς χαρακτήρες
730 π.Χ.	Πρώτες φοινικικές αλφαβητικές επιγραφές, περιοχή Μεσογείου
περ. 8 ^{ος} π.Χ. αι.	Πρώτες ελληνικές αλφαβητικές επιγραφές
650 π.Χ.	Εμφανίζεται στη Β. Ιταλία το ετρουσκικό αλφάβητο
περ. 600 π.Χ.	Πρώτες γλυφικές επιγραφές, Κ. Αμερική
521-486 π.Χ.	Περίοδος βασιλείας Δαρείου· επιγραφή του Μπεχιστούν (κλειδί για την αποκρυπτογράφηση της σφηνοειδούς)
400 π.Χ.	Το ιωνικό υιοθετείται ως επίσημο ελληνικό αλφάβητο
περ. 270 - 232; π.Χ.	Αθήνα έδικτα του Ασόκα, σε γραφή μηδράμι και καροστί, Β. Ινδία
221 π.Χ.	Δυναστεία των Τσιν· Σχεδιαστική μεταρρύθμιση των κινεζικών χαρακτήρων
περ. 2 ^{ος} π.Χ. αι.	Εφεύρεση του χαρτιού στην Κίνα
1 ^{ος} μ.Χ. αι.	Χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας, γραμμένα σε αραμαϊκή/εβραϊκή γραφή
75 μ.Χ.	Τελευταία επιγραφή σε σφηνοειδή
2 ^{ος} αι.	Πρώτες επιγραφές σε ροινική, Β. Ευρώπη
394	Τελευταία επιγραφή γραμμένη στα αυχεντικά ιερογλυφικά
615-683	Ο Πακάλ ηγεμόνας του Παλένκε, Κλασική Περίοδος των Μάγια, Μεξικό
712	Κοζίκι, το πρώτο έργο της ιαπωνικής λογοτεχνίας (σε κινεζικούς χαρακτήρες)
πριν από το 800	Εφεύρεση τυπογραφίας, Κίνα
9 ^{ος} αι.	Επιινόηση κυριλλικού αλφαβήτου, Ρωσία
1418-1450	Ο Σετζόνγκ, βασιλιάς της Κορέας, επινοεί το αλφάβητο χανγκούλ
15 ^{ος} αι.	Κινητά τυπογραφικά στοιχεία, Ευρώπη
δεκαετία του 1560	Ο Διέγο ντε Λάντα καταγράφει το «αλφάβητο» των Μάγια, Γιουκατάν
1799	Ανακάλυψη Σιήνης της Ροζέτας, Αίγυπτος
1821	Ο Σεκόγια επινοεί το «αλφάβητο» Τσερόκι, ΗΠΑ
1823	Ο Σαμπολιόν αποκρυπτογραφεί τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά
1840 και εντεύθεν	Αποκρυπτογράφηση της μεσοποταμιακής σφηνοειδούς από Ρόλλινσον, Χίνες κ.ά.
1867	Εφεύρεση της γραφομηχανής
1899	Ανακάλυψη επιγραφών σε «κόκαλα των χρησμών», Κίνα
1900	Ανασκαφές στην Κνωσό από τον Έβανς· διάκριση κρητικής Γραμμικής Α και Β
1905	Ανακάλυψη πρωτοστοναϊτικών επιγραφών από τον Πέτρι, Σεραμίπιτ ελ-Χαντίμ, Σινά
δεκαετία του '20	Ανακάλυψη πολιτισμού Κοιλιάδας Ινδού
δεκαετία του '40	Ανακάλυψη ηλεκτρονικού υπολογιστή
1948	Τα εβραϊκά, εθνική γλώσσα του Ισραήλ
1952	Ο Βέντρικ αποκρυπτογραφεί τη Γραμμική Β
1950 και εντεύθεν	Αποκρυπτογράφηση των μαγιαϊκών γλυφικών από τον Κινροσόφ κ.ά.
1958	Τα πινγίν εισάγονται στην Κίνα
δεκαετία του '80	Εφεύρεση του επεξεργαστή κειμένου· η γραφή γίνεται ηλεκτρονική
δεκαετία του '90	Ο κόσμος του Διαδικτύου (www), μια επανάσταση ως προς τις πληροφορίες

Όμηρος (ραψ. τ)

“Υπάρχει κάποια χώρα, η Κρήτη, στο μέσον του σκοτεινού πελάγους, ωραία και καρπερή, κι ολόγυρα η θάλασσα τη βρέχει. Εκεί μέσα υπάρχουν πολλοί άνθρωποι, αναρίθμητοι, κι ενενήντα πόλεις.. Άλλη είναι των άλλων η γλώσσα, ανακατεμένη... Ανάμεσα τους βρίσκεται η Κνωσσός, μεγάλη πολις, όπου βασίλευε ο δυνατός ο Μίνωας, που με τον Δια μιλούσε.”

Der Diskus von Phaistos

1700 v. Chr. / Fund 1908

Arthur Evans

(1851–1941)

M. Ventris

(1922–1956)

Linear A und Linear B Schrift
18.Jh. entdeckt.

Die mykenische Kultur wird 1200 v. Chr. zerstört,
mit ihr verschwindet Linear B
und es folgten die

DUNKLEN JAHRHUNDERTE

Kontakte der Griechen und die Übernahme und Anpassung der Phönizischen Schrift 9.Jh.

Kooperation

Handelsverkehr

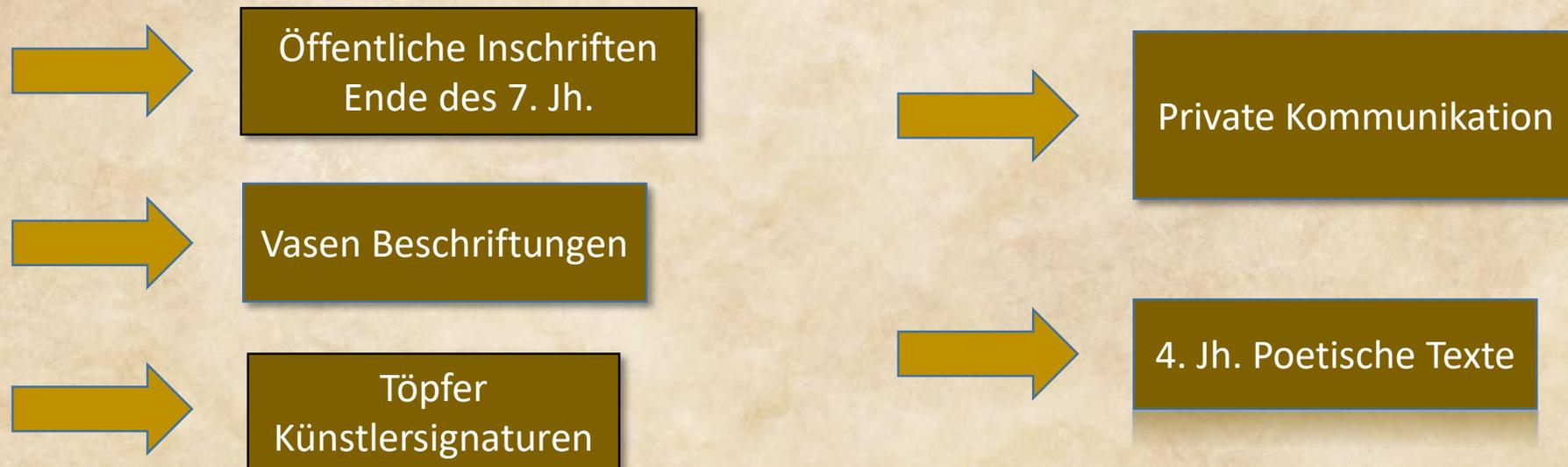
Künstlerisches
Handwerk

Die Griechen
waren
Lernende

Beeindruckende Tatsache: 403-402 v.Chr. durch einen Volksbeschluss in Athen die allgemeingültige Übernahme des Alphabets der Phönizier.

Die Epoche der kulturellen Revolution

Die hochentwickelte mündliche Dichtung wurde übernommen in Ergänzung der Bereiche Philosophie und Naturwissenschaft

Wissenssammlung

Mit der Schriftübernahme konnte der Autor
Tempo - Gestaltung des Textes vorgeben!

Epen

Prosa Buch:

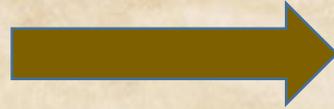
- Fachschriften
- Medizinisches
- Historiographie
- Philosophisches
- Gedichte, Literatur

Geschichte

Hellenisches Wissenschaftliches Zentrum Alexandrien

Ziel dieser Institution

Wissen zu sammeln und systematisch aufzuarbeiten.

Methoden:

- Katalogisierung
- Lexikographie

Neben Philosophie und Historiographie weitere Gebiete der Wissenschaft :

Mathematik, Astronomie, Geographie, Mechanik, Biologie, Medizin

...und es entsteht ein Unterrichtswesen mit Elementarschulen
in GRAMMATIK und weiterführende Schulen in RHETORIKAUSBILDUNG.

Die lateinische Schriftkultur der Antike

7. Jh. Übernahme
der
Westgriechischen
Schrift von den
Etruskern

- Auf Aristokratie beschränkt
- Männer und Frauen gleicher Anteil
  - Inschriften sind privat
- Keine heroischen Überlieferung wie bei den Griechen.
- Dichtungen bleiben mündlich
- Entstehung einer Geschenkkultur mit Widmungsschriften-Billets

Im 3. Jh. Erstellen einer regelmäßigen Staatschronik, Album, durch die "Pontifices"

Schriftnutzung In Rom zuerst bei

- Priestern
- Aristokraten
- Gesetzesinstitutionen
- Staatsverwaltung
- Rechtswesen
- Religion

Mitte des 5. Jh. Erlass des "Zwölf Tafel Gesetzes"

Im 3. Jh. breitet sich die Literarisierung aus.
234 v. Chr. dürfen auch Kinder aus der untersten Schicht das Grundwissen von Lesen, Schreiben, Rechnen lernen. (Semialphabetisierung)

Cavilius gab gegen Bezahlung Elementarunterricht. (Frondistirio)

Staatsschreiber / Scribaer waren gut bezahlt und hatten großen Einfluss

“ Acta Urbis ”

59 v. Chr. Die erste amtliche Zeitung in Rom von Cäsar gegründet.

240 v. Chr. wird nach griechischer Vorlage die erste lateinische Tragödie und Komödie bei Ludi Romani aufgeführt.

139 v. Chr. finden die ersten schriftlichen Wahlen statt.

39 v. Chr. eröffnet die erste Öffentliche Bibliothek.

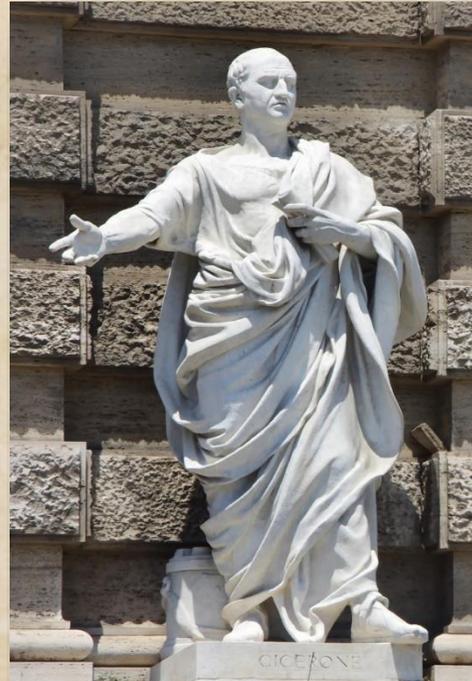
320 n. Chr. gibt es 29 Öffentliche Bibliotheken in Rom.

200 v. Chr. Dichter Livius Andronicus übersetzt die Homerische Odyssee und so entsteht das lateinsprachige Epos, welches auch in den Schulen im Grammatikunterricht gelehrt wurde.

Römische Literatur hatte als Muster das Griechische

Cicero stellt viele Disziplinen vor:

- Philosophie Rede
- Fachschriften
- Philologie
- Architektur
- Landwirtschaft
- Rechtsliteratur

Marcus Tullius Cicero
106 v.Chr. - 43 v. Chr.

Rechtsliteratur war die
größte Leistung der Römer.

F A Z I T

Griechische und Lateinische Schriftkultur spielen eine wichtige Rolle im Kulturerbe unserer Zeit.

Zwischen den beiden Völkern gibt es viele Gemeinsamkeiten, aber auch Unterschiede.

Sie prägten das Wissen, das Schriftsystem, die Religion und Politik.

Die interkulturelle Entwicklung der Menschen

DANKE FÜR IHRE AUFMERKSAMKEIT

LITERATURVERZEICHNIS

- Blanck, H. (1992). Das Buch der Antike.
- Comrie, B. (n.d.). "Οι γλωσσες του κόσμου". Σαββάλας.
- Faulmann, C. (1880). Das Buch der Schrift enthaltend die Schriftzeichen und Alphabete aller Alphabetzeichen und aller Völker. Wien, Österreich: Kaiserlich und Königlicher Hof und Staatsdruckerei.
- Geschichte der Antike. (n.d.). Metzler.
- Harald, H. (1992). "Die Geschichte der Schrift". München.
- Hertmann, B. (n.d.). "Geschichte des Lesens".
- K., E. (2017). Schreiben.
- Konstantinov, V. (2019). *Es steht geschrieben*. Gerstenberg.
- Leonardt, J. (2009). "Latein: Geschichte einer Weltsprache". München: Verlag G. H. Beck.
- Meiser, Rix &. (1991).
- Pausch, D. (2010). "Gedächtnis und Erinnerungen". Springer.
- Pfeiffer, S. (n.d.). Griechische und lateinische Inschriften zur Ptolemäerreich und zur Römischen Provinz Ägyptens. (2000). *Toward a Sociology of reading in classical Antiquity*.
- Ρόμπινσον, Α. (n.d.). "Η Ιστορία της Γραφής". Polaris Εκδοσεις.
- Egert Pöhlmann (1988) MMündlichkeit und Schriftlichkeit gestern und heute.
- W. Suerbaum/R. Herzog/ PL Schmidt. Handbuch der lateinischen Literatur der Antike.